

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ**

Т. М. Іванець

**СОЦІОЛОГІЯ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Навчальний посібник

Київ
Видавництво Ліра-К
2021

УДК 316.2:327(075)

I-18

*Затверджено до друку Вченою радою
Маріупольського державного університету
(протокол № 12 від 23 червня 2021 р.)*

Рецензенти:

Кліменко Олена Юріївна, доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології Навчально-наукового інституту менеджменту та підприємництва Державного університету телекомунікацій;

Ташкінова Оксана Анатоліївна, кандидат соціологічних наук, доцент, завідувач кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет».

Іванець Т. М.

I-18 Соціологія міжнародних відносин : навч. посіб. — Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. — 232 с.
ISBN 978-617-520-120-6

У навчальному посібнику розглянуто теоретичні засади та основні поняттєві категорії соціології міжнародних відносин, приділена увага особливостями її формування та становлення. Проаналізовано тенденції розвитку світової спільноти на сучасному етапі, у тому числі досліджено основні міжнародні процеси (інтеграція, глобалізація, регіоналізація); розглянуто соціальний вимір таких феноменів як міжнародне співробітництво, міжнародний конфлікт, міжнародна безпека. Посібник розрахований на здобувачів вищої освіти спеціальностей «Соціологія», «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», «Міжнародні економічні відносини», які вивчають дисципліну «Соціологія міжнародних відносин». Також він може представляти інтерес для широкого кола читачів, які цікавляться особливостями розвитку міжнародної спільноти на сучасному етапі.

УДК 316.2:327(075)

ISBN 978-617-520-120-6

© Іванець Т. М., 2021

© Видавництво Ліра-К, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
-----------------------	----------

ЧАСТИНА I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ОСНОВНІ ПОНЯТТЄВІ КАТЕГОРІЇ СОЦІОЛОГІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Розділ 1. Соціологія міжнародних відносин як теоретична дисципліна.....	8
--	----------

1.1. Об'єкт та предмет соціології міжнародних відносин, її місце в системі соціальних наук.....	8
1.2 .Особливості становлення та перспективи розвитку соціології міжнародних відносин.....	10
1.3. Основні методи дослідження в соціології міжнародних відносин	22
1.4. «Міжнародні відносини» як ключова поняттєва категорія соціології міжнародних відносин	29

Розділ 2. Теоретичні засади вивчення міжнародних відносин.....	40
---	-----------

2.1. Класичні теорії міжнародних відносин.....	40
2.2. Модерністські теорії міжнародних відносин (кінець 50-х – початок 60-х років ХХ століття).....	52
2.3. Неокласичні теорії міжнародних відносин (70-ті роки ХХ століття)	61
2.4. Постмодерністська парадигма міжнародних відносин.....	70

Розділ 3. Міжнародний порядок: поняття, середовище та актори	79
---	-----------

3.1. Підходи до визначення «міжнародного порядку»	79
3.2. Історичні типи та сучасні тенденції розвитку міжнародного порядку.....	81
3.3. Поняття «міжнародне середовище» та «міжнародний актор»	88
3.4. Характеристика ключових акторів міжнародних відносин	92

ЧАСТИНА II. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ СПІЛЬНОТИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Розділ 4. Міжнародні процеси: інтеграція, глобалізація, регіоналізація	114
4.1. Міжнародна інтеграція: теоретичні концепції та основні напрямки інтеграційних процесів в Європі	114
4.2. Глобалізація як провідна тенденція розвитку сучасної світової спільноти. Антиглобалістський рух	133
4.3. Регіоналізація та регіоналізм: теоретичне обґрунтування, особливості розвитку та характерні риси	147
Розділ 5. Міжнародне співробітництво та міжнародний конфлікт	166
5.1. Концепція «міжнародного співробітництва» в сучасних міжнародних відносинах	166
5.2. Підходи до розуміння «міжнародного конфлікту» в соціології міжнародних відносин.....	171
5.3. Дипломатія як механізм регулювання відносин в рамках світової спільноти	180
Розділ 6. Міжнародна безпека	195
6.1. Підходи до розуміння концепції «міжнародної безпеки»	195
6.2. Поняття «сила» та «загроза» у сфері міжнародних відносин	201
6.3. Моделі та типи міжнародної безпеки	206
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	219

ПЕРЕДМОВА

Виникнення соціології міжнародних відносин тісно пов'язано з розвитком теорії міжнародних відносин, періодом зародження якої вважають 20-30 роки ХХ століття. Формування нового світового порядку після Першої Світової війни стало поштовхом для розвитку досліджень у цій сфері. Становлення теорії міжнародних відносин характеризувалося протистоянням ідеалістичного та реалістичного напрямку досліджень, загострення якого припало на 30-ті роки ХХ століття та відбувалося на фоні неефективності чинної на той час системи міжнародних відносин.

На тлі актуалізації загрози фашизму та комунізму укріплювалися позиції політичного реалізму. Після Другої Світової війни він став не лише провідною течією в теорії міжнародних відносин, але й основою зовнішньополітичної доктрини США. Подібне домінування реалізму в теорії та на практиці сприяло швидкому розчаруванню в його доктринах, зростанню невдоволення в академічних кругах та, як результат, виникненню нових напрямків та шкіл.

Спочатку, починаючи з кінця 50-х років ХХ століття, активно розвиваються модерністські теорії, які протиставляють себе політичному реалізму та проголошують основною метою звільнення теорії міжнародних відносин від абстрактних категорій та догм політичного реалізму, перетворення її на точну науку, яка була б об'єктивною та незалежною від позиції дослідника. Однак подальше загострення протистояння між капіталістичним та соціалістичним таборами, розгортання національно-визвольного руху в країнах «третього світу» вимагало продовження пошуку принципово нових методів, які б дозволили ефективно дослідити та спрогнозувати подальший

перебіг подій в міжнародній системі. У цих умовах на початку 60-х років ХХ століття починає своє формування та розвиток соціологія міжнародних відносин, яка дуже швидко займе вагоме місце серед інших наук, які займаються дослідженням міжнародної сфери.

Сьогодні міжнародні відносини продовжують динамічно розвиватися та швидко змінюватися. Сучасна міжнародна система характеризується стабільним зростанням ролі соціальної складової та тенденціями до формування єдиної глобальної спільноти – глобального суспільства. В цих умовах соціологічний підхід до вивчення міжнародної проблематики набуває ще більшої актуальності, що створює сприятливе підґрунтя для подальшого розвитку соціології міжнародних відносин.

Представлений посібник має основною метою сформулювати у здобувачів вищої освіти теоретичних та прикладних знань про особливості розвитку сучасної системи міжнародних відносин в умовах процесу їх соціалізації. Перша частина присвячена теоретичним засадам та основним поняттєвим категоріям соціології міжнародних відносин. Увага приділена особливостями формування та становлення соціології міжнародних відносин, основним теоретичним підходам до вивчення явищ та процесів в міжнародній сфері. Комплексно охарактеризовано такі ключові поняття науки про міжнародні відносини як «міжнародний порядок», «міжнародне середовище», «міжнародний актор», у тому числі особливий акцент зроблено на соціологічний підхід до їх розуміння.

У другій частині проаналізовано тенденції розвитку світової спільноти на сучасному етапі. Досліджено основні процеси, характерні для сучасної міжнародної сфери (інтеграцію, глобалізацію, регіоналізацію): особливості їх виникнення, тенденції розвитку, підходи до розуміння. Детально розглянуто соціальний вимір таких феноменів як

міжнародне співробітництво, міжнародний конфлікт, міжнародна безпека.

Посібник розрахований на здобувачів вищої освіти спеціальностей «Соціологія», «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», «Міжнародні економічні відносини», які вивчають дисципліну «Соціологія міжнародних відносин». Окремі розділи посібника можуть бути використані при вивченні теорії міжнародних відносин, особливостей та тенденцій розвитку сучасної системи міжнародних відносин, проблем врегулювання міжнародних конфліктів та забезпечення міжнародної безпеки. У той самий час він може представляти інтерес для широкого кола читачів, які цікавляться особливостями розвитку міжнародної спільноти на сучасному етапі.

Структура поданого матеріалу, логіка його викладення, особливості розкриття причинно-наслідкових зв'язків орієнтовані на сприяння досягненню наступних результатів навчання – РН-3; РН-15; формуванню інтегральної компетентності та ряду загальних (КЗ-4; КЗ-6; КЗ-9) та спеціальних (КП-3; КП-5; КП-6; КП-7) компетентностей, які передбачені в рамках опанування навчальної дисципліни «Соціологія міжнародних відносин», що являється обов'язковою дисципліною професійної підготовки на освітньо-професійній програмі «Соціологія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

ЧАСТИНА I.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ОСНОВНІ ПОНЯТТЄВІ КАТЕГОРІЇ СОЦІОЛОГІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Розділ 1. Соціологія міжнародних відносин як теоретична дисципліна

1.1. Об'єкт та предмет соціології міжнародних відносин, її місце в системі соціальних наук

Соціологія міжнародних відносин являється складовою частиною науки про міжнародні відносини, яка сформувалася у другій половині ХХ століття та містить теорію міжнародних відносин, світову економіку, міжнародне право, історію дипломатії тощо.

Об'єкт дослідження соціології міжнародних відносин знаходиться на перетині двох наукових напрямків: з одного боку, соціологія міжнародних відносин, як і будь-яка інша галузева соціологія, вивчає певну сферу суспільного життя, з іншого, як будь-яка наука про міжнародні відносини, досліджує особливості розвитку міжнародних відносин. Враховуючи вище зазначене, можна визначити об'єктом соціології міжнародних відносин суспільну складову міжнародних відносин.

Предметом соціології міжнародних відносин виступає поведінка специфічних соціальних спільнот (держав та інших акторів міжнародних відносин), їх взаємозв'язок та взаємодія; аналіз соціальних засад функціонування міжнародних відносин; стан міжнародної спільноти (міжнародного суспільства) – перспективи, умови та шляхи його розвитку.

У системі наук про міжнародні відносини соціологія міжнародних відносин не лише має свій автономний предмет вивчення, але й, враховуючи загальність поняття «соціальне», виконує інтегральну роль щодо інших дисциплін у галуззі міжнародних відносин. Тобто, соціологія міжнародних відносин являється мультидисциплінарною теоретичною наукою, яка систематизує та узагальнює знання, отримані в рамках інших наук, з метою визначення загальних тенденцій та закономірностей.

Щодо **взаємозв'язку соціології міжнародних відносин** з іншими науками, то вона найбільш пов'язана з політологією та соціологією.

Характер співвідношення соціології міжнародних відносин та політології яскраво визначив Дж. Розенау, коли говорив про два підходи до дослідження міжнародних відносин: перший пов'язаний з вивчення зовнішньої політики держав та впливу їх взаємодії на міжнародні відносини (політичний підхід), другий вивчає умови, що впливають на систему міжнародних відносин, співвідношення та взаємовплив її структурних елементів (підхід соціології міжнародних відносин).

Що стосується соціології в цілому, то треба зазначити, що до 60-х років ХХ століття соціологія фактично не приділяла уваги міжнародному аспекту (навіть сьогодні соціологи доволі часто в своїх дослідженнях не виходять за рамки держави). Тільки коли міжнародні відносини перестали сприйматися лише як взаємодія держав, до їх аналізу почали залучатися теоретичні та емпіричні методи соціологічної науки та створюватися спеціальні методи аналізу міжнародних феноменів.

Основними категоріями соціології міжнародних відносин являються наступні: міжнародні відносини, міжнародна система, міжнародний порядок, міжнародні актори, інтеграція, глобалізація, регіоналізація, міжнародна

безпека, міжнародний конфлікт, міжнародна співпраця, міжнародне суспільство тощо.

1.2. Особливості становлення та перспективи розвитку соціології міжнародних відносин

Початком оформлення соціології міжнародних відносин як наукової галузі вважають 60-ті роки ХХ століття. Формально її інституалізація відбулася в 1966 році на VI Всесвітньому соціологічному конгресі у Гвіані, де було заслухано спеціальну доповідь, що обґрунтовує становлення нової наукової галузі, а на VII Конгресі у 1970 році було прийнято рішення про створення в рамках Міжнародної соціологічної асоціації Дослідницького комітету з соціології міжнародних відносин.

Засновником соціології міжнародних відносин називають французького соціолога Раймона Арона (1905 – 1983 рр.), який ще у першій половині ХХ століття виказував ідеї про необхідність формування подібного наукового напрямку. Особливістю соціологічного підходу до вивчення міжнародних відносин було те, що міжнародні відносини розглядалися як форма суспільних відносин. Великого значення у соціології міжнародних відносин набували соціальні фактори: національні норми, традиції, ідеології, культури, а не виключно національні інтереси. Тобто вивчення міжнародних відносин та тенденцій їх розвитку відбувалося з позицій соціального.

Особливістю досліджень Р. Арона є його прихильність веберівській традиції та політичному реалізму. Він розглядав міжнародні відносини як міждержавні та вважав, що застосування сили та конфліктність являються їх характерними рисами: на відмінно від суспільних відносин всередині держави, які розвиваються в рамках соціального консенсусу, міжнародні відносини реалізуються на тлі війни. При цьому, не дивлячись на прихильність Р. Арона ідеям

політичного реалізму, він не вважав національні інтереси чимось постійним: вони можуть змінюватися в залежності від ситуації, хоча деякі з них, наприклад, безпека, бувають більш тривалими. Дослідник вважав, що міждержавні відносини поєднують у собі стратегію (будь-які форми силової політики) та дипломатію, при цьому вони тягнуться до рівноваги, що є їх характерною закономірністю впродовж всього історичного розвитку.

Фундаментальною роботою Р. Арона, присвяченою ролі соціології у дослідженні міжнародних відносин, було дослідження «Мир і війна між націями». Вважаючи, що в міжнародних відносинах через відсутність монополії влади проявляється більше випадковостей, ніж в інших соціальних сферах, він запропонував чотири рівня концептуалізації: теоретичні дослідження міжнародних відносин, соціологія міжнародних відносин, історія та прaxeологія (прикладні соціологічні дослідження).

Р. Арон виділяв два рівні теорії: перший передбачав визначення прийомів, якими гравці мають чи не мають право користуватися, щоб збільшити ефективність власних дій та зменшити результативність дій супротивника; другий визначав рекомендації для більш ефективної дії в тих чи інших ситуаціях та умовах. Дослідником в даному контексті аналізуються стратегія та дипломатія, засоби та цілі, типові системи міжнародних відносин. При аналізі Р. Арон виділяв три структурних виміри міжнародних систем: конфігурацію співвідношення сил; ієрархію акторів та однорідність чи неоднорідність складу, при цьому головним виміром він вважав саме конфігурацію співвідношення сил (підкріплення цієї тези дослідник бачив в існуванні «центрів сили» у міжнародній системі).

Враховуючи, що соціологія міжнародних відносин має своїм предметом поведінку акторів на міжнародній арені, її головним завданням є вивчення закономірностей та змінних

різного роду, що визначають політику окремих держав та перебіг міжнародних подій та процесів, визначення впливу режимів та ідеологій на міжнародні відносини. В результаті, це дасть змогу визначити не лише правила гри, але й соціальні типи міжнародних конфліктів та закони розвитку певних міжнародних ситуацій. Досягти цієї мети, на думку Р. Арона, неможливо не вдаючись до історичних досліджень, бо в подібному випадку соціолог не знатиме логіки гри, тому важливо вивчати характеристики світової системи та підсистем, аналізувати різні моделі політики залякування та розвиток дипломатії в біполярному світі. При цьому Р. Арон ввів у свою концепцію поняття арбітра, аргументуючи це тим, що аналіз міжнародних відносин не може включати лише опис та спостереження, він вимагає оціночних суджень.

Іншим представником французької соціологічної школи міжнародних відносин був прихильник дюркгеймовського напрямку в соціології **Марсель Мерль** (1923 – 2003 рр.). У 70-ті роки ХХ століття своєю роботою «Соціологія міжнародних відносин» він заклав підґрунтя для подальших досліджень французької школи соціології міжнародних відносин. Дослідник зазначав, що міжнародні відносини – це система, яка не обмежується лише міждержавними відносинами, а являється сукупністю угод та потоків, які перетинають кордони або мають до цього тенденцію. В якості предмету соціології міжнародних відносин він визначив соціалізацію взаємодій міжнародних акторів. М. Мерль вважав, що дослідження міжнародних відносин не мають обмежуватися лише миром, війною чи міждержавними конфліктами, роблячи акцент на співпраці в міжнародних відносинах та значенні для розвитку міжнародних відносин появи нових акторів (міжнародних урядових та неурядових організацій, транснаціональних компаній).

Мотивом діяльності акторів міжнародних відносин він запропонував розглядати не національний інтерес, а

національну ідентичність, яка складається з мови, релігії, культурно-історичних цінностей та національно-історичної пам'яті. Дослідження М. Мерля після холодної війни були продовжені такими дослідниками як Б. Баді та М.-К. Смутс, які виходили з розуміння світу як єдиного цілого, що структуроване різноманітними взаємозалежними соціальними взаємодіями, та в якому поступово втрачають значення такі традиційні поняття як суверенітет, територіальність тощо.

Ще одним з напрямків французької соціології міжнародних відносин стала **полемологія (соціологія війни) Гастона Бутуля** (1899 – 1980 рр.). Її ключовою задачею було об'єктивне вивчення воєн як соціального феномену, базуючись на необхідності історичного осмислення дійсності та максимального уникнення політичного підходу. Г. Бутуль відносив до причин військових конфліктів порушення рівноваги між суспільними інститутами; політичні сили, що виникли в наслідок порушення рівноваги; випадкові причини та мотиви; агресивність та войовничість як психологічна проєкція соціальних груп; ворожість та войовничі комплекси. Серед войовничих комплексів дослідник виділяв наступні: «комплекс Абрахама» – несвідоме бажання принести власних дітей в жертву власним потребам; «комплекс козла відпущення» – перенесення страхів та невдоволення на зовнішнього ворога; «Дамоклів комплекс» – почуття незахищеності, що викликає неконтрольовану паніку та внутрішнє згуртування держави.

Полемологію (соціологію війни) традиційно протиставляють іншому напрямку в соціології міжнародних відносин – **соціології миру (іренології)**, яка також сформувалася у 60-ті роки ХХ століття. Її засновником вважається норвезький соціолог **Йохан Галтунг** (народився 1930 р.), який розробив в рамках соціологічного

підходу до вивчення міжнародних відносин методологію мирного вирішення міжнародних конфліктів, яка отримала назву іренологія. У його аналізі міжнародних конфліктів ключовим є поняття ізоморфізму (подібності), яке передбачає, що кожному елементу однієї структури відповідає лише один елемент іншої. Дотримуючись поняття ізоморфізму, Й. Галтунг говорив про подібність малих соціальних груп та міжнародних систем (ізоморфні поняття). Він стверджував, що міжнародна система являється соціальною структурою, елементи якої взаємодіють на національному рівні, а ізоморфізм має виступати інструментом прикладного аналізу структурної взаємодії в міжнародних відносинах.

Дослідник створив спеціальний словник ізоморфних понять: індивід – нація, міжособова взаємодія – міжнаціональна взаємодія тощо. Він стверджував, що міжнародна система являється соціальною структурою, елементи якої взаємодіють на національному рівні, а ізоморфізм має виступати інструментом прикладного аналізу структурної взаємодії в міжнародних відносинах.

Дослідник виділив три моделі взаємодії суб'єктів в системі міжнародних відносин: модель, що встановлює формальні статуси – міжнародні договори; модель, що виходить за формальні статуси – неурядова взаємодія; модель, що пов'язана з діяльністю окремих людей – міжособові контакти. Діяльність кожного елементу моделі взаємодії визначається за допомогою чотирьох компонентів: національного, формального, неформального та особистісного за формулою $V=N+F+I+P$. Інформація про компоненти N та F доступна з документів, про компоненти I та P може бути отримана з наукової та біографічної літератури.